

Gii der faer en Diæffwel i ier!

Gid-sætninger med udgangspunkt i Leonora Christinas Jammers Minde

Christensen, Tanya Karoli

Published in:

NyS. Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori

Publication date:

2009

Document Version

Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):

Christensen, T. K. (2009). Gii der faer en Diæffwel i ier! Gid-sætninger med udgangspunkt i Leonora Christinas Jammers Minde. *NyS. Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori*, 2009(37).

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact rucforsk@ruc.dk providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Titel:	Gii der faer en Diæffwel i ier! Om gid-sætningens ophav - med udgangspunkt i Jammers Minde
Forfatter:	Tanya Karoli Christensen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Sprogstudier</i> 37, 2009, s. 159-186
Udgivet af:	NyS i samarbejde med Dansk Sprognævn
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Gii der faer en Diæffwel i ier!

Om gid-sætningers ophav - med udgangspunkt i
Jammers Minde

TANYA KAROLI CHRISTENSEN

1. JAMMERS MINDE SOM KILDE TIL VIDEN OM SPROGFORANDRING

Beskyldt for landsforræderi af sin halvbroder Frederik III sad Leonora Christina Ulfeldt indespærret i Blåtårn i næsten 22 år af sit liv til hun endelig blev løsladt i 1685, 63 år gammel. Som vidnesbyrd om det lange fængselsophold skrev hun *Jammers Minde*, delvist dagbog, delvist mindeskrift til hendes børn. Værket blev først udgivet næsten tohundrede år senere, i 1869, på foranledning af tiptipoldebarnet grev Johann Waldstein (Nielsen u.å.).

Denne tekst har ikke blot historisk og litterær værdi, men også sprogvidenskabelig. Det skyldes ikke mindst forfatterens udbredte brug af replikker der blandt andet gengiver de lavere klassers talesprog (Hjorth 2008: 54). Det er nyttigt når man gerne vil vide noget om sproghistorie og sprogforandring. I modsætning til moderne dansk har vi jo ingen *native speakers* af gammeldansk som vi kan udfritte om deres grammatik og sprogbrug, og derfor bliver udforskningen af ældre sprogrtrin afhængig af de skriftlige kilder der er bevaret. Men for de ældre sprogrtrins vedkommende var det jo kun et fåtal af befolkningen der kunne skrive, og derfor udgør de relativt få tekster der overhovedet gengiver talesprog, nogle særdeles værdifulde kilder til datidens sprogbrug.

I denne artikel vil jeg bruge eksempler fra *Jammers Minde* til at belyse nogle centrale dele af historikken bag den særlige type sætninger der begynder med *Gid* (se eksempel 4-6 nedenfor). Som led i arbejdet med at afdække så meget som muligt af de sprogforandringer der har ført til den moderne form, har jeg ekscerperet materiale fra 1425 (*Lucidarius*) til sidste halvdel af 1600-tallet (*Jammers Minde*)¹. Leonora Christinas tekst er interessant i denne sammenhæng fordi det ser ud til at den

befinder sig i skæringspunktet mellem en tidligere sætningstype og så den vi kender fra moderne dansk, og derudover lægger ekscerpterne fra denne tekst op til en hypotese om en periode med variation mellem *gid* og en alternativ form, *gin*.

2. FØR OG NU

I vore dage fungerer *gid* som det man kan kalde en illokutionær partikel, dvs. et lille ord der angiver hvilken sproghandlingsværdi ytringen må tolkes med (*gid* angiver at ytringen tæller som afsenders ønske om at noget bliver sandt eller om at en situation var anderledes end den er, dvs. et kontrafaktisk ønske).

- (1) Gid du var i Skanderborg og blev der (dansktoptid fra 70'erne)
- (2) Gid det var så vel (talemåde)
- (3) Gid de bryder alle regler (blog-dyn.tv2.dk/divedk/entry127893.html)
- (4) Gid de snart må komme op. Gid det ikke er for sent. Hvordan kan det være at man kan landsætte en mand på Månen og få ham tilbage igen, når man ikke kan hjælpe folk i en metalcylinder på hundrede meters dybde. (K2000, avis)

Partiklen oprinder i en længere, sætningsformet konstruktion ofte gengivet som *Gud give det (at ...)*. Denne konstruktion fungerede som en form for ønskeformular, oprindelig en egentlig bøn, hvor den efterfølgende ledsætning har angivet selve ønskets indhold. I gammeldansk var konjunktiv stadig en produktiv bøjningsform og anvendtes blandt andet i nonfaktuelle kontekster som ønsker og bønner, og brugen af hhv. præsens og præteritum konjunktiv af verbet *give* kunne angive en forskel i hvorvidt ønsket kunne opfyldes: Præsens konjunktiv (med datidens ortografi fx *giffue* el. *ginvæ*) kunne bruges i ønsker om fremtiden, mens præteritum konjunktiv (ofte skrevet *gaffue* el. *gavæ*) angav kontrafaktiske ønsker.

Hvad de andre elementer i konstruktionen angår, har det pronomi-
nale, foreløbige objekt *det* (der henviser til ledsætningen) været fakultativt
og kunnet placeres både til højre og venstre for subjekt og verbum. Fra
omkring 1600-tallet udelades underordningskonjunktionen *at* hyppigt
i ledsætningen, men indtil da er den næsten altid udtrykt. Flere andre
variationsmuligheder er kendte, bl.a. *Christ* eller *Den hellige Jomfru* i
stedet for *Gud* og forskellige forstærkelsesformer, herunder en form
der overraskende nok ligner superlativbøjning af verbet: *giveste Gud, at
det maa ske!* (jf. ODS, *give* 3.4).

Nedenstående eksempler på *Gud give det*-konstruktionen i gammeldansk og ældre nydansk viser nogle af de nævnte variationsmuligheder²:

- (5) gawæ thet gudh at iek kunnæ mynnæ thet j hauæ mek lert.
Lucid.1450.48r
(gave det gud at jeg kunne huske det I have mig lært)
- (6) gud gaffue ath wdger danske wore løffuendis.
KarlMagnKr.1480.328
(Gud gave at Holger Danske var levende)
- (7) oc thet giffwe gudh at ey hændhe skall.
MarLegHs.1488.118 (og det give gud at ej hælde skal)
- (8) Gud giffue at Øffrighed her vdi vilde sig bedre betencke.
OmEct.1572.9
(Gud give at øvrigheden ville betænke sig bedre herudi)

Det er karakteristisk for den gamle *Gud give det*-konstruktion at den
leksikalske stamme *giv-* har en anden valens end normalt: I den
almindelige overdragelsesbetydning er verbet trivalent og tager både
subjekt, objekt og indirekte objekt (som i *Hun_s gav ham_{io} bogen_{do}*). I
Gud give det-konstruktionen er verbet divalent og tager kun subjekt
og direkte objekt; sidstnævnte altid sætningsformet, men altså også
jævnligt repræsenteret som foreløbigt objekt i matrixsætningen. Man
kan således udelukke en mængde eksempler ved at se på om der indgår
et indirekte objekt – gør der det, er det ikke den relevante konstruktion.

Selv når man ser bort fra ortografien, er forskellen på eksempel
1-4 og eksempel 5-8 tydelig, og det drejer sig ikke kun om at man

tidligere har haft en sætningsformet konstruktion og nu bruger en illokutionær partikel. Den forskel vi ser på de forskellige sprogtilstande, er udtryk for at der er sket en *grammatikalisering* (se afsnit 3) af en bestemt sætningstype sådan at der er langt større restriktioner på fx verbalbøjning og ledstilling end der har været tidligere. I gammeldansk var konjunktiven som sagt stadig udbredt og fandtes altså ikke bare i selve *Gud give det*-konstruktionen, men også i ledsætningen. Derudover var ledstillingen mere fri, som det også fremgår af placeringen af det pronominal *det* (jf. eksempel (5) og (7); for mere om ledstillingen i de ældre danske sprogtrin, se Heltoft 1992). I moderne dansk indgår *gid*-sætningerne i et paradigme med flere andre medlemmer der begynder med forskellige partikler og følger samme, helt faste ledstilling. Jeg har andetsteds kaldt dette paradigme *emotive sætninger* (Christensen 2007: 114), og det rummer dels sætninger med egentlige illokutionære partikler som *Bare*, *Sikke*, *Sæt* og *Mon*, dels sætninger der indledes af størrelser som i andre sammenhænge optræder konjunktionalt, nemlig *At*, *Om*, *Hvem* mfl.³ Ledstillingen følger mønstret i skema 1 (ofte forkortet *sav*-ledstilling):

SKEMA 1. LEDSTILLINGEN I EMOTIVE SÆTNINGER
partikel – subjekt – adverbial – finit verbal ...

I dette sætningsmønster kan verbet kun stå i indikativ (den eneste anden produktive modusform i moderne dansk, nemlig imperativ, er ikke mulig her). Det er det samme mønster som Diderichsen (1946 og senere) kaldte *bisætningskemaet*, men det er altså ikke begrænset til hverken bi- eller ledsætninger hvilket fremgår tydeligt af eksempel (5-8) som alle er helsætninger der fungerer fint som ytringer i sig selv (jf. Hansen & Heltoft 2008ms; Christensen 2007: 108f).

3. GRAMMATIKALISERING

Den historisk lingvistik har længe beskæftiget sig med sprogforandringer i et bredt perspektiv (se Jensen 2002 for en fin indføring heri). Men særligt inden for de seneste godt 20 år har der formet sig en stærk forskningstradition i det der kaldes *grammatikalisering* (se fx Lehmann

1985; Heine, Claudi & Hünemeyer 1991; Hopper & Traugott 1993; Fischer, Norde & Perridon 2004). I en klassisk formulering siges grammatikalisering at være et overbegreb for de processer der leder fra frit, leksikalsk materiale til bundet, grammatisk, eller fra mindre grammatisk til mere grammatisk status⁴. En model som nedenstående (skema 2) nævnes igen og igen i litteraturen, men ikke alle er lige opmærksomme på at det må betragtes som en *generalisering* over de almindeligste empiriske forløb, snarere end som en egentlig definition på hvad grammatikalisering er (jf. Heltoft, Nørgård-Sørensen & Schøsler 2005: 16):

SKEMA 2. ALMINDELIG MODEL FOR GRAMMATIKALISERING
 indholdsord → grammatisk ord → klitikon → bøjningsendelse

Som et eksempel kan man tage bevægelsen fra oldislandsk demonstrativt pronomener over klitikon til bestemthedsendelse:

SKEMA 3. GRAMMATIKALISERING AF BESTEMTHEDSENDELSEN I SKANDINAVISK

<i>inn bestr/ bestr inn</i>	>	<i>bestr-inn</i>	>	<i>besten</i>
den hest/hest den		hest-en		hesten

Her er det demonstrative pronomener *inn* først syntaktisk og semantisk selvstændigt, bliver siden omtolket til en enklitisk størrelse⁵ og endelig til et egentligt fleksiv. Og i forlængelse af en sådan beskrivelse er det værd at understrege den pointe som flere sprogforskere fremfører (især dem der er rundet af den kontinentale, strukturalistiske tradition): Et sprogligt element kan karakteriseres som grammatisk når det indgår i et lukket paradigme (jf. fx Heltoft, Nørgård-Sørensen & Schøsler 2005: 11ff; Andersen u.å.: 9)⁶.

Hvorfor sker sådanne sprogforandringer så? Ja, det er i hvert fald ikke sprogsystemet der forandrer sig af sig selv (selvom visse teorier kan forlede én til at tro det). Forandringerne opstår fordi enhver sprogbruger kun har adgang til sine medmenneskers sprogbrug, ikke til deres sprogsystem. Selvom mennesker der tilhører samme sprogsamfund, har meget ens sprogsystemer, så er de netop ikke helt ens – vi har hver vores *idiolekt*, vores individuelle grammatik, der er

opbygget så den tillader os at producere ytringer der bliver accepteret af de andre sprogbrugere, men altså ikke nødvendigvis med de samme bagvedliggende regler og systemer. Eksempelvis har et barn der er ved at lære sit modersmål, kun de voksne sprogbrugeres ytringer at bygge på, og da disse aldrig vil kunne afspejle det fulde sæt af regler og systemer som de voksne har internaliseret, vil barnet kunne nå frem til et system der afviger fra forældrenes. Hver gang barnet (bevidst eller ubevidst) danner en hypotese om en grammatisk regel, har det foretaget en såkaldt *reanalyse* (jf. Andersen 1973; Jensen 2002). I mange tilfælde vil uoverensstemmelser blive udjævnet over tid, men enkelte vil overleve og måske blive udbredt gennem andre sprogbrugere, hvorved de enkelte reanalyser til sidst vil slå igennem som en sprogforandring.

En af de væsentligste betingelser for at der kan opstå reanalyse, er at de sproglige data er tvetydige mht. udtale, grammatik, anvendelsesområde eller andet:

The idea that grammar change can arise in speakers' analysis of surface realizations presupposes that surface realizations can be structurally ambiguous, so that speakers can construe them differently, assigning them different content of different underlying relations or representations. (Andersen 2001: 23)

Hvis et sprogligt udtryk på nogen måde er tvetydigt (og det er de fleste i et eller andet omfang), vil det kunne give ophav til forskellige hypoteser om hvordan det er dannet, hvilke regler der ligger bag, og dermed kan det lede til reanalyse og i sidste ende muligvis til en forandring i hele sprogsamfundet. Ofte vil flere forandringer følge hinanden (hvis konjunktiv forsvinder i nogle sammenhænge, er der en stor chance for at formen vil miste terræn i andre sammenhænge også (jo sjældnere en form optræder, jo mere marginal vil den som regel blive opfattet som), ligesom sprogbrugerne formentlig vil begynde at bruge andre sproglige midler til at dække nogle af de funktioner som konjunktiven varetog før).

3.1 GRAMMATIKALISERING OG KONSTRUKTIONER

Selvom den klassiske definition af grammatikalisering taler om en bevægelse fra et leksem over et bundet morfem til et fleksiv, er der rigtig mange eksempler på processer der starter med en konstruktion som efterhånden omdannes til et leksem (jf. Traugott 2005: 624). De omtales gerne under overskriften grammatikalisering, men isoleret set burde det hedde *leksikalisering* idet det er en ny leksikalsk enhed der opstår, ikke en grammatisk⁷. De sprogforandringer der ligger bag udviklingen af den illokutionære partikel *gid*, er et eksempel på sådan en leksikaliseringsproces.

Det er således først i sammenhæng med andre systematiske ændringer at det giver mening at betragte *gid*-sætningerne som et tilfælde af grammatikalisering. Ledstillingsrestriktioner er ét eksempel på en sådan ændring, forandringerne i modusparadigmet en anden. Heltoft (2009ms) opridser hvordan *Gud give det*-konstruktionen efterhånden mister den paradigmatiske modsætning mellem præteritum konjunktiv (brugt om kontrafaktiske ønsker) og præsens konjunktiv (brugt om futuriske ønsker), en ændring der viser sig ved at præsens konjunktivs anvendelsesområde udvides til også at gælde kontrafaktiske udsagn:

This content change is a symptom that what was a regularly formed syntactic construction with a regular use of the subjunctive, has now taken one step towards lexicalisation. The syntagm *gud giffu-e-t* no longer just means 'may god give it', but its meaning has been extended to include also a more general optative function 'wish by god' or just 'wish'. This takes place through dissolution in this syntagm of the paradigmatic contrast between the present and the past subjunctive, and later we see also sentences with an initial plain subjunctive with no mention of God: *give* + clause, or *givet* + clause. (Heltoft 2009ms: 427)

Pointen er at de fleste sprogforandringer kun kan beskrives fyldestgørende hvis man også inddrager de grammatiske systemer som enkeltdelene indgår i. Nørgård-Sørensen, Heltoft & Schøsler (2009ms) arbejder med et begreb om *forbundet grammatikalisering* som skal understrege at ændringer i ét grammatisk system (et paradigme) ofte følges af ændringer i andre, og at i hvert fald visse sprogforandringer kun kan forstås som sammenhængende grammatikaliseringer af

forskelligt materiale under én, ny indholdsmæssig ramme (fx som et *hyperparadigme*, se Christensen 2007). *Gid*-sætningerne udgør et eksempel på den slags forbundet grammatikalisering hvor elementer fra forskellige paradigmer sammen indgår i en kompleks helhed (i moderne dansk bestående af den illokutionære partikel, *sav*-ledstilling og status som hovedsætning – en del af hyperparadigmet for dansk sætningsdannelse⁸).

4. DE FORSKELLIGE FORMER I JAMMERS MINDE

I moderne dansk eksisterer *Gud give*-konstruktionen stadig, om end som et reliktfænomen begrænset til egentlige religiøse kontekster og som regel uden det pronominale objekt, her i en vielsestale:

- (9) Gud give, I må få mange lykkelige år sammen! (<http://tpv.dbi.edu/doc/vieldok/Allan%20Graugaard%20Nielsen.html>).

Det er helt almindeligt at varianter med forskellige grader af grammatikalisering eksisterer samtidig, jf. Hopper & Traugott 1993: 3; og her Andersen 2001:

Changes are always manifested in synchronic variation, and past changes can commonly be found to be reflected in synchronic alternations, or attested in written records, in such a way that it is possible to define diachronic correspondences... (Andersen 2001: 228)

Det samme fænomen finder vi også hos Leonora Christina. *Jammers Minde* indeholder både enkelte *Gud give*-konstruktioner⁹ og så en håndfuld eksempler hvor hele konstruktionen er reduceret ned til et en- eller tostavelsesord. For nemheds skyld bliver de reducerede former her kaldt *kortformer* for ikke at foregribe en kategorisering af dem som egentlige partikler – deres verbale ophav er stadig tydeligt og sætter sig forskellige spor som jeg vil vende tilbage til i det følgende. Først skal de væsentligste pragmatiske fællestræk opridses, og herunder bliver hvert enkelt eksempel præsenteret i kontekst. Dernæst trækkes grammatiske og fonetiske ligheder og forskelle frem i afsnit 4.2 og 4.3.

4.1 PRAGMATISKE FÆLLESTRÆK

Et af kortformernes væsentligste fællestræk er i princippet syntaktisk, men hører snarest under pragmatikken, for det er næppe et tilfælde at de alle fem optræder som direkte tale. Det har både at gøre med deres funktion og afledt deraf med hvilket register, hvilken sprogbrug, de kan henføres til.

Fire af de fem ytringer med kortformer gengiver en andens tale. Leonora Christina citerer her den tjenestepige der deler kammer med hende i Blåtårn, og som er placeret der dels for at gå hende til hånde, dels for at observere hende og videregive oplysninger til højere sted (især ønskede man sig naturligvis en tilståelse af meddelagtighed i Corfitz Ulfeldts landsforræderi). Tjenestepigen hedder Karen Olesdatter og er ikke særlig vellidt af Leonora der næsten udelukkende omtaler hende som *Quinden*:

- (10) [Leonora har hørt lyde fra et rum ovenpå og frygter at en af hendes gode bekendte også holdes fanget i Blåtårn] Der effter Middags Maaltid døren bleff luct, sagde Quinden aff sig selff (thi ieg spurte hender icke meere om Fanger) der er ingen Fangen, **giff Pær faa Skam for hands sladder**; ieg spurte hannem ad, huem der war sæt; da lo hand ickun aff mig, der er ingen, giffuer eder til fritz [: tilfreds]. JM.89
- (11) [Karen Olesdatter keder sig i Blåtårn, og Leonora driller hende lidt] Hun spurte mig, om ieg icke kunde hitte paa noget att leege med, tiiden bleff hender saa lang; Ieg sagde giffuer Pær goede Ord, saa flyer hand eder wel noget Hør for penge, oc en Haand-teen; O, hwad swarte hun skulle ieg nu Spinde, **giff Fanden spinde**, for hwem skulde ieg spinde? Ieg sagde for at fordriffwe tiiden... JM.100
- (12) [Karen Olesdatter bliver åbenbart fortørnet over at slotsfogeden beder Leonora om tilgivelse for den måde han har behandlet hende på hidtil] Engang der Slosf: haffde sat sig for at gaa til Alters, stoed han vden for min inderste dør, oc tog sin Hue aff, bad mig om forladelse, hand wiste att hand haffde giort mig

imod, men hand war en tienner; Ieg swarte, hiertelig gierne forlader ieg eder ded; Der hand gik bort, oc Pær lucte døren sagde quinden noget til Pær om Slosf. men ieg kunde ikke ret forstaa ded; vden twiffl haffwer hun skiælt Slosf: thi hun war saa wree att hun puste, kunde icke holde den wreede i sig, men sagde, skam faa den gamle Narr, **giff Fanden besætte ham** skulle ieg bede om forladelse, ney soer hun om Guds bittre død skulle ieg icke; twi worde ham oc spøttede. JM.118

- (13) [Leonora lader Karen Olesdatter tro at hun kan koge en skål øllebrød uden ild] Ieg sagde giffwer eder tilfritz i skal wel faa et Øllebrød; Hun soer en stoer Eed, hwor hun skulle faa ded? ded war Sommer dag oc ingen Ild i Kackeluffnen; oc man kunde icke kalde paa nogen som kunde høre en; Ieg sagde, kan i tie, saa wil ieg komme Potten til at sye [: koge]. Io (soer hun en forfærdelig Eed) ieg kand nok tie, oc ieg skal aldrig sige ded: Saa loed ieg hender legge tre stycker teylsteene, som altiid haffde ligget bag Natskriinet, oc der sætte sin Potte med Øl oc Brøe paa; (alt ded hun skulle gjøre skulle skee tiendis, hun maatte oc icke sware mig om ieg spurte hender om noget med ord, men wel med tegn) hun satte sig wed Potten, oc rørte der i med en Skee; Ieg saed altiid paa min Seng om Dagen, oc der bleff Bordered sat for mig; haffde et Stycke Kriide, og skreff paa Bordered adskilligt, spurte alt imellem om Potten søe? hun keeg [: rørte] flittig til, men wirrede med sit Hoffwet: der ieg haffde spurt tredie gang, oc hun wente sig til mig, oc saae ieg loe, saa tog hun paa som en, der war gall, kaste Skeen aff Haanden, og Stoelen om kuld, reeff atter henders trøye op, oc sagde **gie Fanden være saa narret**; Ieg sagde, i er icke bedre wært, som troer att ieg kand Traalle; JM.131-32

Det femte eksempel er pragmatisk set lidt specielt idet det er en gengivelse af hvad Leonora Christina selv har instrueret sin *nye* tjenestepige, Karen Nelsdatter, i at sige til en anden fange i Blåtårn, Christian. Det er altså Leonoras egne ord, men givetvis udformet så de passer til sproget hos en tjenestepige og til situationen. Rent

grammatisk adskiller det sig desuden fra de andre eksempler ved at verbet i indholdssætningen¹⁰ står i indikativ, ikke i konjunktiv, jf. afsnit 4.3.

Fangen Christian er tilsyneladende halvgal, men har siddet så længe fængslet at han har fået større frihed til at bevæge sig omkring end andre. Det udnytter han blandt andet til at chikanere Leonora Christina og Karen Nelsdatter. Her har han efter et raserianfald truet sidstnævnte med at han vil forhindre hendes datter i at komme og besøge hende i Blåtårn igen, og Leonora foreslår tjenestepigen en fremgangsmåde til at komme til at stå på bedre fod med ham

- (14) Om Morgen en imod Middag, sagde ieg hender hwad hun skulle sige Christian, oc att hun skulle stille sig som hun war icke wel til fritz; begynde med att bande ham, oc sige, **gii der faer en Diæffwel i ier**, for lærdom i haffwer lært hender, hun haffwer wilt hwistet [: kastet] siine Tøffler op effter som i gjorde, oc slaget mig i hoffweded, hun er wree vden skiæmt, tog alt ded smucke tøy hun haffde gjort, oc kastede ded i Nat-Skriinet... JM.153

Som det fremgår af eksemplerne, har kortformerne også det tilfælles at de ligner kraftudtryk mere end bønner eller ønsker. I modsætning til de længere konstruktioner, der eksplicit henvender sig til Gud, indtager Fanden hovedrollen i de fleste af disse eksempler (men bemærk: som subjekt for indholdssætningens verbum, ikke for *give*):

- (15) giff *Pær* faa Skam for hands sladder... 89, 3-4
(16) giff Fanden spinde... 100, 24
(17) giff Fanden besætte ham... 118, 12
(18) gie Fanden være saa narret; 132, 7-8

For en moderne betragtning ligner brugen af konjunktiv den vi kender fra eder af typen *fandengaleme*, *saftsuseme* og *edderbrodereme*, men konjunktiver selvfølger ikke knyttet til eder alene. I denne sammenhæng er det blot udtryk for den indholdsmæssige overensstemmelse der er mellem ønske-formularen (*Gud*) *giv(e)* og så indholdssætningen. Til

gengæld er det kendetegnende for både de egentlige eder og for de mere kontekstspecifikke kraftudtryk og forbandelser i (15-18) at de dårligt kan betragtes som oprigtige ønsker¹¹.

4.2 GRAMMATISKE OG FONETISKE FÆLLESTRÆK

Hvad det grammatiske og fonetiske angår, er det væsentligste fællestræk selvfølgelig at konstruktionen er blevet reduceret til kun ét ord, nemlig forskellige udgaver af verbet *give*. Det kan diskuteres om de forskellige stavemåder afspejler forskellige modusbøjninger, men den kraftigt reducerede form gør dem i hvert fald til oplagte kandidater for senere reanalyse som partikler (der altså ikke kan regnes for verbale former).

Som konsekvens af den nævnte reduktion har *Jammers Minde*-eksemplerne hverken et gudsrefererende subjekt eller det kataforiske, pronominale objekt som man har kunnet finde det i selvstændig eller enklitisk form (dvs. som hhv. *det* og *-th/t*) i de forudgående ca. 200 år, fra sidste fjerdedel af 1400-tallet (jf. eksempel (19) nedenfor) og frem til i hvert fald anden fjerdedel af 1600-tallet (jf. eksempel (33) i afsnit 6)¹². Når man sammenligner med de gængse udlægninger af *gid*'s etymologi, er det faktisk bemærkelsesværdigt at det pronominale objekt ikke forekommer oftere end det gør¹³. ODS skriver fx at *gid* er "*dannet ved sammentrækning af (gud) give det (at)*" (ODS: *gid*), og ofte fortolkes leksikaliseringsprocessen sådan at den har et mellemtrin med enklitisk *-th/-t*, som eksemplerne her i (19-22).

- (19) gud gaffueth at hertugh neymis wore herre.
KarlMagn.Kr.1480.118
- (20) oc gud giffuett att ther wore icke end nw till aff samme slag.
KristFyrst.1534.27
- (21) Gud giffuit at mange vilde lade det gaa sig til hierte.
LiffVey.1570.32
- (22) Gud giffuet de penge var skam i vold.
Randershs.1600.187

Eksistensen af enklitisk eller selvstændigt objekt må være forudsætningen for en senere klusilsvækkelse til det bløde d, -ð (Nudansk Ordbog

angiver reduktionen således: “*gi+d < udtalen gi* ‘*ed af give det*’”). De få forekomster i materialet kan dog være en konsekvens af at enklise primært er et talesprogsfænomen, og at det trods alt gengives noget sjældnere i skriften (selv om Skautrup fremdrager at enklisen ”bliver hyppigt gengivet, selv hos de bedre skrivere” ([1947] 1968, II: 66)).

Et andet gennemgående træk ved *Jammers Minde*-eksemplerne er at de alle har *-i-* i stammen. Det udelukker præteritum konjunktiv som ophav til kortformerne hvilket ligger i fin forlængelse af den tidligere nævnte udvidelse af præsens konjunktivs indhold. Det afspejles også i de forudgående ca. 150 års *Gud give det*-konstruktioner: I mit materiale, der som nævnt strækker sig fra *Lucidarius* i 1425 til *Jammers Minde* i anden halvdel af 1600-tallet, findes de yngste eksempler med *Gud gaffue/gavæ* (præteritum konjunktiv) i Karl Magnus Krønike 1534, og det kan endda være overleveringer fra de tidligere udgaver 1480 og 1509. Bortset fra disse stammer de yngste eksempler fra Mariager Legende-Haandskrift fra 1488.

4.3 INDBYRDES FORSKELLE

I et grammatikaliseringsspektiv er det interessant at et enkelt af eksemplerne *ikke* udviser konjunktiv, men indikativ, i indholdssætningen. I mit materiale støder man først på indikativ i indholdssætningen i Randershåndskriftet fra ca. 1600, men både i dén tekst og senere er konjunktiven stadig fremherskende. Ikke desto mindre har eksempel (14) altså præsens indikativ, tydeligt signaleret ved *r*-endelsen: *gii der faer en Diæffvel i ier*. Både hvad selve kortformen angår (*gii*), hvad modusformen angår (præsens indikativ) og hvad ledstillingen angår (*sav*), ligner denne ytring den moderne sætningstype i meget høj grad. Det er tankevækkende at af alle eksemplerne i *Jammers Minde* er det netop Leonora Christinas egen ytring der ligner den moderne mest (og det uanset at den er formet til brug for et andet menneske – det er stadig Leonora Christina selv der har truffet alle de grammatiske og leksikalske valg).

Som det er fremgået, findes der i *Jammers Minde* tre forekomster der udtryksmæssigt er sammenfaldende med *giffue*'s stamme (*giff-*) og to der må være gengivelser af fonetisk reducerede former (*gii* og *gie*). I

skriften medfører sammenfald med stammen som regel læsning som imperativ, mens der i talen kan være stødforinkel på infinitiv/konjunktiv og imperativ. Det giver anledning til at problematisere hvorvidt en fonetisk reduktion af konjunktiven *i sig selv* kan have været ophav til *giff*-eksemplerne¹⁴. Med andre ord kræver tolkning som imperativ at den reducerede form også tillægges stød, og hvorvidt dét er sket, kan mine undersøgelser ikke svare på. På den anden side er det ud fra et funktionelt synspunkt ikke usandsynligt at sprogbrugerne har udnyttet sprogsystemets potentiale til at danne en alternativ form, for der er et vist funktionelt sammenfald mellem konjunktiv og imperativ idet også sidstnævnte kan bruges i ønsker, jf. ytringer som *Sov sødt, Kom godt hjem, Bliv nu hurtigt rask!* (se også Christensen 2007: 87-100, 2008, 2009).

Sammenholder man med de to øvrige former (23-24 nedenfor), kan tolkningen som imperativ understøttes af deres stavemåde. Der er flere ting at bemærke: For det første tyder den manglende gengivelse af [-*m*] på en pågående spirantsvækkelse. For det andet (og væsentligere for modustolkningen) har i hvert fald den ene form tydelig længdeangivelse, -*ii*. Med den lange vokal følger formentlig også stød, og det ligger fint i forlængelse af en tolkning som imperativ (vi må antage at imperativ også på Leonora Christinas tid havde stød, i hvert fald angiver Høysgaard (1747: 331) stød ved de imperativformer der har stødbasis). Den anden form kan enten tolkes som længde-/stødangivelse eller som angivelse af bøjningsformen konjunktiv, -*ie*.

(23) *gii* der faer en Diæffwel i ier, JM.153

(24) *gie* Fanden være saa narret; JM.132

Men en supplerende undersøgelse af andre verber i manuskriptet peger i retning af at der også i (24) er tale om lang vokal. Således skrives præteritumsformen af verbet *lå* som *laae* (konteksten udelukker at det er infinitiv, så *e*-endelsen må tælle som længde/stød):

(25) Ieg laae saa vden søffn intil imod dag. JM.88

Skulle *gie* omvendt være en konjunktivform, burde det være muligt i teksten at finde andre konjunktiver (eller infinitiver) med spirantsvind.

Det har jeg ikke fundet (det kunne fx være *have* > *hae*, *lide* > *lie* eller *sige* > *sie*). På den baggrund er det mest rimeligt at beskrive både *gie* og *gii* som længde-/stødangivelser, dvs. primært som angivelser af udtaleforhold. Som nævnt støtter det tolkningen af alle fem former som imperativ, de to seneste blot med spirantsvind.

5. GID- OG GIV-FORMER I SAMTIDEN

JammersMinde er naturligvis ikke den eneste kilde til *gid*'s udviklingshistorie, og kigger man på andre tekster og forfatterskaber optræder den moderne ortografi så tidligt som o. 1600, i Randershåndskriftets skolekomedier (jf. eksempel (26) nedenfor). Det er dog det eneste eksempel jeg har der ligger så tidligt, ellers stammer de alle fra anden halvdel af 1600-tallet. I mit materiale har jeg to (ens) hos Johan Brunsmand (Aandelig Sjunge-Lyst), og hos Thomas Kingo (1634-1703) er der talrige:

- (26) Drick vd, gid det vell smager dig.
Randershåndskriftet I.64
- (27) Hand er vort haab allene, Gid vi ham ret maa tiene.
Brunsmann. Aandelig Sjunge-Lyst, 1676. Salmer. 108
- (28) Gid Askvad blir en Herregaard For det og andet meere.
Kingo. Sæbye-gaards KoeKlage, 1665. SamlSkr I. 25
- (29) Her er en gylden SPIIR; Gid Rættens Spiir maa staa I
KONGENS høyre Haand, og aldrig undergaa!
Kingo. Hosianna ved Chr. VI's Salving, 1671. SamlSkr II. 7
- (30) Ak! der er intet Hold i heele Verdens Eje, Mens Dødens
Synde-Koost har ogsaa Lov at feje I gylden Marmor-Sal!
saavelsom Hyrde-Boe! Gid ingen vilde da den falske Verden
tro!
Kingo. Trøste-Skrift over Karen Nansens Død, 1672.
SamlSkr II, 191

Det udgør ikke bare en spændende krølle på denne historie at Thomas Kingo flere gange gæstede Leonora Christina i hendes senere klosterbolig i Maribo, og at hun helt klart værdsatte hans værker (Nielsen u.å.: 3). Der er nemlig en stor sandsynlighed for at hun i Kingos tekster

er stødt på formen *gid*, fx i salmerne hvor den som nævnt forekommer en del gange. Når man samtidig ved at Leonora redigerede (og for dele af tekstens vedkommende simpelthen skrev) *Jammers Minde* mens hun boede i Maribo (Nielsen u.å.: 6-7), bliver det endnu mere påfaldende hvordan hun tydeligt har fastholdt de alternative varianter i sin tekst. Det kan betragtes som et indicium på at der faktisk har været udtaleforskelle svarende til forskellen i stavemåde, altså at man har kunnet skelne en imperativform (*giv/gii*) fra en konjunktivform med enklitisk pronomen (*gi-d*), om ikke andet så simpelthen på om formen har haft stød eller ej – den oprindeligt tostavede konjunktiv vil ikke have haft stød.

Billedet bliver mere broget når man finder at også Kingo brugte imperativvarianten i sine tekster, dog knapt så hyppigt som *gid*¹⁵:

- (31) Giv din Kirke i din Skygge Altid motte rolig boe! Kongens
Huuß du self opbygge, Giv det Lykke, Fred og Roe.
Kingo. Aandelig Siunge-Kor1, 1684. Saml.Skrift. III, 347¹⁶
- (32) Giv at Lykkens Sool oprinder Over Kongen, at hand finder
Veyen til din Frygt og Ræt!
Kingo. Aandelig Siunge-Kor1, 1684. Saml.Skrift. III, 369

Som ved de regulære *gid*-eksempler er funktionen også her religiøs, en bøn eller et ønske rettet mod Vorherre. Ser vi bort fra det noget tidligere *gid*-eksempel fra Randershåndskriftet, tegner der sig et mønster hvorefter *giv/gii* og lignende reducerede former uden enklitisk objekt har været umarkerede og kunnet bruges i såvel religiøse som mere dagligdags funktioner, herunder altså bønnens diametrale modsætning, forbandelsen ('det onde ønske'). På Leonora Christinas og Kingos tid har varianten *gid* tilsyneladende været begrænset til de religiøse funktioner, jf. afsnit 6 nedenfor.

Mellemformer mellem *Gud give det*-konstruktionen og den rene *gid*-form er sjældne, men Kalkar (bd. 5: 361) henviser til et eksempel som kan understøtte at *gi-d* overleveres som en form der er særlig knyttet til religiøse kontekster:

- (33) ... hand græmmede oc gaffu' sig/ icke aleeniste/ for den onde

rood oc art/ som saad saa inderligen i hannem oc alle/ effter
 Syndfaldet/ huilcket oss alle lær at fortryde/ midn Verden
 staar/ oc Gud gijd vi kunde det ret/ [dvs. rigtigt fortryde vore
 synder; TKC]... PænitSchole.1612.361

Et mindre klart eksempel er ligeledes opført i Kalkar (ibid.) – her er der tale om et brev til en rådmænd hvor afsenderen finder behov for at sværge på sandheden af sit vidnesudsagn:

- (34) ... Och dersom ieg Kom hanem thill att Sige de forne ord,
 eller Sagde dennem for hannem, Saa Gud git min siell brender
 i helffuede. Aktstk. II.1638.208

Sammenholdes de to, kan man forestille sig at *-jd* i (33) gengiver udtalen, mens *-t* i (34) gengiver den syntaktiske konstruktion med en enklitikonform af det selvstændige pronomen *thet*. Den kraftige reduktion af stammen i *giffue* samt den allerede kendte mulighed for at udelade subjektet, *Gud*, øger igen sandsynligheden for en efterfølgende reanalyse til partiklen *gid*, som vi finder den hos blandt andet Kingo nogle årtier senere.

Via ODS har jeg desuden fundet frem til et supplerende eksempel på en kortform uden *-d/t*. Det stammer fra en oversættelse af Molières *Gnieren* (også kaldet *Den Gernige*); et stykke der blev opført ved åbningen af Komediehuset i Lille Grønnegade i 1722. I stykket indgår blandt andet karakteren Frosine der først høfligt og formfuldendt beder om hjælp af Harpagon, og da han undslår sig og går, kommer hun bagefter af med al sin vrede og frustration over afslaget (bemærk hvordan oversætteren har markeret dialektpræget i den franske originalversion ved at lade Frosine tale jysk i denne replik¹⁷):

- (35) Gî Dævlen syckes i dæ/ din forbandet gammel Hund/ gî du
 fær en Uløk i din Tarem/ Sî hviitten haar en Bæst/ oldt de a
 har kundt giør/ men mi Sæl/ dus ick faa slipt mæ bit Kaal/ a
 veed en anden Vey/ as val faa saa goj en Løn hos en anden/
 som a haad ventet mæ hos dæ din Døvel/ din raadden Aand/
 gî du fær dend følled Sott i di Lyf der du gaar og staar. O i
 diveissen Skinbien din røget Moghund. KomLlGr.91

Det fyger mildest talt med forbandelser, og bortset fra at kreativiteten her faktisk er højere, så ligner de dermed ytringerne i *Jammers Minde* en del, også hvad kortformerne angår (*gī* kan formentlig sidestilles med Jammers Mindes *gii*).

6. HYPOTESE: TO FORLØB

Der danner sig konturerne af en leksikaliseringsproces der på et tidspunkt splitter sig op i to sideløbende forløb. I korte træk ser de centrale sprogforandringer således ud: Efter første fjerdedel af 1500-tallet bortfalder præteritum konjunktiv fuldstændig i *Gud give det*-konstruktionen, og verbalstammen er siden altid kun *giff*- (jf. afsnit 4.2). Omtrent samtidig stivner konstruktionen til rækkefølgen subjekt – verbal (*Gud giffue*), og det selvstændige pronominalt objekt optræder kun ved den stadig sjældnere variant med frontstilling af objektet (den yngste forekomst i mit materiale er fra o. 1600: *det giffue Gud*. RH. 231). I enklitisk form optræder objektet ligeledes frem til og med Randershåndskriftet, men ikke meget hyppigere end det selvstændige pronomen.

Med forbehold for mit begrænsede materiale ser det ud til at der sker endnu en væsentlig forandring godt inde i anden halvdel af 1600-tallet, i hvert fald kan man i mine data konstatere tre forskellige former der eksisterer side om side på Leonoras tid:

1. Den gamle, reducerede konstruktion, *Gud give*, men kun som et reliktfænomen (på Arkiv for Dansk Litteratur (adl.dk) har jeg kun fundet ét reelt tilfælde hos Kingo, og Jammers Minde har kun tre hvoraf et enkelt er uden indholdssætning).
2. En form der efter alt at dømme er dannet præcis som de etymologiske værker angiver, nemlig som en sammentrækning af konjunktiven *give* + enklitikon *-th* > *gi-ð*. Denne form findes stort set kun i religiøse kontekster, som Brunsmunds og Kingos salmer samt den noget tidligere mellemform fra *Panitentzīs Schole* (eksempel 33). Den har formentlig været mest udbredt i skriftsproget, og man kan spekulere på om man her har søgt at bevare det enklitiske objekt ud fra en syntaktisk velformethedsbetragtning. Sådanne hensyn kan formentlig tilskrives veluddannede skribenter som Brunsmund, Kingo og H.P.

Resen (eksempel 33), men måske ikke vidnet i eksempel (34).

3. En alternativ variant der bedst kan tolkes som imperativ, i forskellige ortografiske former som *giff*, *gii* og *gî*. Hvorvidt denne form er dannet ved tilføjelse af stød til den reducerede konjunktiv [*gim*] > [*gi'w*] / [*gi'*] eller er at betragte som en grammatisk nydannelse, kan mit materiale ikke give svar på. I mit materiale findes der ingen eksempler med pronominalt objekt sammen med denne form, men bemærk en imperativ med spirantsvind [*gi'*] + enklitikon i skriften ville være uskelnelig fra konjunktiv + enklitikon (begge ville være *gid*). Det vender jeg tilbage til nedenfor. Imperativvarianten bruges såvel i religiøse kontekster som i ikke-religiøse, og strækker sig funktionelt set fra 'fromme' til 'onde ønsker'. På grund af Kingos udbredte brug af *gid*-varianten forekommer *giv* o.lign. relativt sjældnere end *gid* i mine data, men altså med en større funktionel diversitet.

At det blev *gid* der overleveredes til senere generationer, kan både skyldes skriftsprogets udbredelse – og her har Kingos brug af formen utvivlsomt spillet en rolle – og en gradvis omtolkning af imperativvarianten som en form der hørte til de lavere klasser, til dagligsproget og efterhånden primært til profan sprogbrug. Det er en hypotese som ikke kan afklares med dette begrænsede materiale, men den vil være interessant at efterprøve nærmere (se også afsnit 7).

7. PERSPEKTIVERING

Der er mange spørgsmål som ikke kan blive besvaret inden for rammerne af denne artikel, heraf flere som ville kræve et bredere datagrundlag. Et af dem drejer sig om variationen i moderne dansk hvor rigsmålet har stød i *gid*, mens såvel jysk som øsmål udtaler partiklen uden stød¹⁸. Faktisk er varianten med stød kun belagt ganske sjældent før 1900 (Brink & Lund 1975: 541-42, Brink pers.komm.) hvilket helt i overensstemmelse med traditionen peger på konjunktiv + enklitikon som ophavsformen. Det stemmer også med en hypotese om at markerethedsforholdet mellem *gi-d* og *giv* efterhånden ændredes sådan at *giv* blev opfattet som den markerede form, og efterhånden udgrænset til brug i de lavere klassers profane talesprog, mens *gid*

spredte sig til også ikke-religiøse kontekster. Det er ikke et ukendt fænomen at markerethedsforholdet kan skifte, bl.a. under indflydelse af skriftsprogets udbredelse.

Hvad angår formernes opståen og gradvise spredning i sprogsamfundet, tyder det foreløbig spinkle datamateriale på at imperativvarianten blev opfattet som umarkeret til at begynde med (eller i hvert fald på Leonora og Kingos tid). Her vil det være relevant at inddrage Henning Andersens begreb om markerethedskongruens (eng: *Markedness Agreement*, se fx 2001: 236f). Andersen har formuleret den teori at nye varianter som er *umarkerede*, også vil brede sig hurtigst i umarkerede kontekster. Umarkerede, nye varianter skal her især forstås som nydannelser der stemmer overens med sprogbrugerens basale grammatik, dvs. dem der er dannet på baggrund af hans/hendes eksisterende regler og systemer (som når et barn bøjer verbet *tage* i overensstemmelse med den mest udbredte bøjningsmodel, nemlig svag bøjning, og derved når frem til præteritumsformen *tagede*. Se også Jensen 2002). Det kan være svært at definere hvad der er en umarkeret kontekst (det kommer bl.a. an på hvilken sproglig størrelse man undersøger), men begrebet omfatter i hvert fald også de registre som knytter sig til forskellige kommunikationssituationer. Det talte dagligsprog betragtes generelt som umarkeret ift. skriftsprog/formelt sprog, og man kan derfor spørge til om de forskellige former i *Jammers Minde* også er umarkerede grammatisk set (dvs. både hvad angår morfologi og syntaks, men i dette tilfælde ikke semantisk – hvis de reelt set er varianter, vil der ikke være nogen kontekstfri semantisk forskel på dem). Det kræver blandt andet at de er dannet regelret, dvs. i overensstemmelse med regler som sprogbrugeren allerede har i sin basale grammatik. Og i forlængelse heraf måtte det også undersøges nærmere om den overlevende form *gid* kan betragtes som en markeret variant, siden den til at starte med tilsyneladende er begrænset til markerede kontekster (skriftsprog, religiøse/formelle sammenhænge). Morfologisk er det interessant at enkliseholdige former er belagt sjældnere end enkliseløse, i mit materiale i hvert fald (jf. note 12).

Materialet kan heller ikke give svaret på om imperativvarianten overhovedet gik tabt, selvom det umiddelbart ser sådan ud. At *gid* med stød først er belagt sent, udelukker ikke at den kan have overlevet i

talesproget. I hvert fald eksisterer formen jo i bedste velgående i moderne dansk rigsmål. Men det er foreløbig ren spekulation, for som nævnt vil imperativ med spirantsvind + et (analogisk?) tilføjet *-d* resultere i netop udtalen [*gid*'] hvilket i skriften vil gøre de to former uskelnelige.

Som sagt kræver det yderligere undersøgelser hvis man skal komme en afklaring af disse spørgsmål nærmere. Min interesse for ledstilling har i første omgang ført til at jeg har udelukket kilder med versificering, fx Rimkrøniken og de gamle folkeviser, men hvad angår selve leksikaliseringen af *Gud give det*-konstruktionen til *giv*, *gid* eller andre former, vil især folkeviserne fra 1600-1700-tallet udgøre et interessant materiale. Sammen med fx tingbøger fra samme periode vil det give mulighed for at efterprøve hypotesen om at *gid* oprindeligt var den markerede variant og *giv* den umarkerede: Hvis man finder *gid* (eller former med et lignende enklitikon) i profan brug eller i onde ønsker, vil hypotesen således være falsificeret.

Tanya Karoli Christensen
Institut for Kultur og Identitet
Roskilde Universitet
E-mail: tanya@ruc.dk

NOTER

- 1 Mit materiale er forsøgt sammensat, så det dækker ikke bare en bred periode, men også flere genrer, dog med vægten lagt på genrer der forventligt kunne indeholde bønner, ønsker og subjektive udbrud (hvilket er relevant for de konstruktioner jeg har ledt efter). Jeg har i vid udstrækning benyttet mig af elektroniske tekstbaser som DSST (hvor alle kilder er undersøgt) og ADL (der mest er brugt som supplement), og derudover har jeg haft mulighed for at søge i filerne til de filologisk udgivne *Lucidarius* (ved Sigurd Kroon) og *Jammers Minde* (ved Poul Lindegård Hjorth og Marita Akhøj Nielsen), og tak for det. Endelig har jeg manuelt ekscerperet *Karl Magnus' Krønike*, *Mariager Legende-Haandskrift*, Susos *Gudelig Visdomsbog* og første bind af *Randershåndskriftet*. De fleste af disse kilder er opsøgt pba. henvisninger i ODS og Kalkar. Undersøgelsen er udført som led i mit arbejde som forskningsadjunkt under projektet *Forbundet grammatikalisering*, og jeg vil gerne takke Lene Schøsler, Jens Nørgård-Sørensen og Lars Heltoft for at give mig denne mulighed.
- 2 I nærværende sammenhæng er der ingen grund til at lave hverken en egentlig transliteration eller en oversættelse, men flere af de ældre eksempler har en ortografi der kan være så uvant for moderne læsere at jeg har tilføjet samme tekst i moderne ortografi. I eksempel (1-2) repræsenterer *gave* den ældre præteritum konjunktiv, som er svært oversættelig i denne sammenhæng. Den nærmeste verbale form er moderne præteritum, men den udløser ikke nonrealis-læsning alene: *Gud gav at ...* er en konstatering, ikke et ønske. En tilnærmet oversættelse kræver kombination med et modalverbum og en modalpartikel: *Kunne/ville Gud bare give at...*
- 3 Som i *At hun tør! Om jeg vil! Hvem der boede i Paris!*
- 4 Flere teoretikere understreger dog at det er en for snæver beskrivelse af hvilke forandringer der påvirker et sprogs grammatik, se fx Heltoft, Nørgård-Sørensen & Schøsler 2005 samt note 4 herunder.
- 5 Et *klitikon*, eller en *enklitisk* størrelse, er et tryksvagt ord der knytter sig til det foregående trykstærke ord. I udgangspunktet et talesprogsfænomen som dog kan gengives i skriften, som dansk *på'en igen!* eng. *go get'em*, tysk *wie geht's*. Sproghistorisk betragtes enklise som forstadie til bøjningsendelser.
- 6 Henning Andersen har foreslået termene *grammering*, *regrammering* og *degrammering* for de forskellige undertyper af indholdsforandringer der har med paradigmer at gøre: Grammering dækker de tilfælde hvor en størrelse kommer til at indgå i et paradigme, regrammering dem hvor en størrelse skifter (status

- i et) paradigme, og degrammering dem hvor en størrelse forsvinder ud af et paradigme (se fx Andersen 2006, Andersen op.cit.).
- 7 I disse år henter grammatikaliseringsskole og forskere inden for forskellige retninger af konstruktionsgrammatik i vidt omfang inspiration hos hinanden (se fx Bergs & Diewald 2008; Traugott 2005, Noël 2007). Man kan undersøge såvel leksikaliseringer af ældre konstruktioner som opkomsten af nye faste, konstruktioner og konstruktionstyper. Grammatikaliseringsskole er interesseret i begge dele, konstruktionsgrammatikere nok mest i det sidste.
- 8 Dette hyperparadigme består af krydskombinationen af medlemmerne fra de to basalparadigmer ledstilling (*Frså* vs. *sa*) og sætningsstatus/hierarki (hovedsætning vs. bisætning), jf. Christensen 2007: 153ff eller i kortere form Christensen (under udg.). Hvad selve *gid*-sætningerne angår, svarer den nævnte samvirken af flere forskellige systemer formentlig til hvad Traugott (2008: 32) kalder en *makrokonstruktion*.
- 9 Også denne tekst demonstrerer den store variationsmulighed der lå i konstruktionen idet man her finder en forstærket påkaldelsesform, *Gud allermægtigste gifte*. JM.135.
- 10 Ifm. *Jammers Minde*-eksemplerne undlader jeg at tale om ledsætninger da der ikke er nogen sikre grammatiske tegn på at kortformerne skal forstås som reducerede helsætninger (der er fx ingen underordningskonjunktion imellem dem). Derfor indfører jeg her termen *indboldssætning* da det uanset analysen drejer sig om ønskets indhold.
- 11 Haberland (under udg.: 19) skriver at moderne græsk behandler eder *as if they were unfulfillable wishes*, men det er der ikke belæg for at sige om de danske former idet de ikke specifikt angiver kontrafaktisk betydning, jf. spredningen af præsens på bekostning af præteritum konjunktiv.
- 12 I denne sammenhæng betragtes lette led ikke som enklitiske. Det er ikke af teoretiske, men af terminologiske grunde: Det bliver simpelthen for uklart hvornår man taler om den ene eller den anden form for klise hvis også de lette led (som *det*) regnes for enklitika.
- 13 I mit materiale er der kun 7 tilfælde med enklitisk *-th/t* ud af i alt 129 eksempler på *Gud give*-konstruktionen (i alle mulige varianter, dvs. præteritum og præsens, med og uden at, med og uden det pronominalt objekt, med og uden gudsreference, men hvor de partikellignende størrelser er fraregnet). Med selvstændigt, ikke-enklitisk, objekt findes blot yderligere 11 eksempler.

- 14 Jeg vil gerne takke Hans Basbøll og Nicolai Pharaos for at gøre mig opmærksom på disse forhold.
- 15 En løselig optælling viser at *gid* bruges ca. dobbelt så ofte som *giv*.
- 16 Bemærk de to forskellige konstruktioner med verbet *give* i dette uddrag: Det første er en reduceret (*Gud*) *giv(e det)*-konstruktion uden indirekte objekt, det andet er den mere udbredte konstruktion med indirekte objekt (svarende til et trivalent verbum): Giv det_{io} Lykke, Fred og Roe_{do}.
- 17 Udgiveren, Eiler Nystrom, skriver bl.a. om oversættelsen: "Naar den franske Forfatter bruger fremmed Dialekt, snakker Personerne Jydsk i Oversættelserne, og overalt hvor Lejlighed tilbyder sig indflettes Dagliglivets Udtryk og Talemaader ..., ligesom Dialogen hyppig krydres med folkelige Fyndord." (1920: XXXVI)
- 18 Faktisk er variationen langt større, fx angiver Jysk Ordbog at partiklen også udtales *jī*, *gi* eller *git*, alle uden stød. Det giver sig indimellem udslag i skriften også, fx er jeg stødt på følgende kommentar på en af DR's netsider: Jeg har dog altid synes at programmet er for kort. Varer det ikke kun 20 minutter eller noget. Gi det fik lige de sidste 8-10 minutter ekstra. (kommentar på dr.dk, 3.2.2009)

KILDER

ADL = *Arkiv for Dansk Litteratur*. <http://adl.dk>

Aktstk. = Hübertz, J.R. (1845): *Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus*. Bd. II. København: J.H. Schubothes Boghandel

Brunsmænd = Brunsmænd, Johan (1676): *Aandelig Sjunge-Lyst, Salmer*. (Fra DSST)

DSST = *Dansk Sprog- og Stilhistorisk Tekstbase*. <http://duds.nordisk.ku.dk/tekstresurser/dsst/>

JM = Hjorth, Poul Lindegård & Marita Akhøj Nielsen (1998): *Leonora Christinas Jammers Minde*. Dipl. udgave. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab

Kalkar = Kalkar, Otto (1908-1918): *Ordbog til det Ældre Danske Sprog (1300 – 1700)*. København: Universitets-Jubilæets Danske Samfund

Kingo. SamlSkr I, II, III = Kingo, Thomas (1975): *Samlede Skrifter*. Bd. I, II, III. Udg. af Hans Brix, Paul Diderichsen & F.J. Billeskov Jansen. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. (Fra ADL)

KristFyrst = Erasmus Rotherodamus: *En kristen Fyrstis Lære*. Oversat af Poul Helgesen (1534). (Fra DSST).

KarlMagnKr = Hjorth, Poul Lindegård (1960): *Karl Magnus' Krønike*. København: J.H. Schultz Forlag

Lucid. = Kroon, Sigurd (1993): *A Danish teacher's manual of the mid-fifteenth century (COD. AM 76,8°). Addendum: The Gotfred of Ghemen print of the Danish Lucidarius (1510)*. Lund: Lund University Press

MarLegHs = Knudsen, Gunnar (1917-30): *Mariager Legende-Haandskrift*. København: S.L. Møllers Bogtrykkeri

LiffVey = Hemmingsen, Niels (1570): *Liffsens Vey*. (Fra DSST)

OmEct = Hemmingsen, Niels (1572): *Om Ecteskab*. (Fra DSST)

KomLIGr = Nystrom, Eiler (1920): *Skuespiltekster fra Komediehuset i Lille Grønnegade*. København: Nordisk Forlag

ODS = *Ordbog over det Danske Sprog – dansk i perioden 1700-1950*. <http://ordnet.dk/ods/>

PænitSchole = Resen, H.P. (1612): *Pænitentz's Schole/Aff den VI. K. Davids Psalme/Offuer Erlig Welbyrdigor Salig' Mands Hinrich Lycke...* København: Waldkirch

Randershs. = Stedstrup, Leif (2001): *Randershåndskriftet: en samling skolekomedier fra ca. 1600. En diplomatarisk udgave af GKS 794,2°*. København: C.A. Reitzel

LITTERATUR

- Andersen, Henning (1973) "Abductive and deductive change". *Language* 49(3). 763-793.
- Andersen, Henning (2001) "Actualization and the (uni)directionality of change". *Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 225-48
- Andersen, Henning (2006) "Grammation, regrammation, and degrammation: Tense loss in Russian". *Diachronica* 23/2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 231-258.
- Andersen, Henning (u.å.) *Grammaticalization in a Speaker-oriented Theory of Change*. <http://www.humnet.ucla.edu/humnet/slavic/faculty/andersen/Grammaticalization.pdf>
- Bergs, Alexander & Gabriele Diewald (red.) (2008) *Constructions and Language Change. Trends in Linguistics 194*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Brink, Lars & Jørn Lund (1975) *Danske Rigmål*. København: Gyldendal.
- Brøndum-Nielsen, Johs. (1971) *Gammeldansk Grammatik i sproghistoriske Fremstilling*, bd. 6-7. København: Universitetsforlaget.
- Christensen, Tanya Karoli (2007) *Hyperparadigmer: en undersøgelse af paradigmatiske samspil i danske modusystemer*. Ph.d.-afhandling, Roskilde: Institut for Kultur og Identitet, Roskilde Universitetscenter.
- Christensen, Tanya Karoli (2008) "Tænk bare! Det er ikke så ligetil med den imperativ". *Mål og Måle* 31(1). 23-27.
- Christensen, Tanya Karoli (2009) "Tag nu bare økomælken! Imperativ og modalpartikler i dansk". Rita Therkelsen & Eva Skafte Jensen (red.): *Dramatikken i grammatikken. Festskrift til Lars Heltoft*. Roskilde: Institut for Kultur og Identitet. 51-67.
- Christensen, Tanya Karoli (under udg.) "At du gider. Om hyperparadigmatiske strukturer i dansk sætningsdannelse". *Årsberetning for Selskab for Nordisk Filologi*. Præpubliceret på <http://www.selskabfornordiskfilologi.dk/sin/sin-2006-2007/>. 21 s.
- Diderichsen, Paul (1946) *Elementær dansk grammatik*. København: Nordisk Forlag.
- Fischer, Olga, Muriel Norde & Harry Perridon, ed. (2004) *Up and down the Cline – The Nature of Grammaticalization. Typological Studies in Language 59*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Haberland, Hartmut (under udg.) "Mood in Modern Greek". Rothstein, Björn & Rolf Thierhoff (red.): *Mood in the European Languages*. 32 s.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2008ms): *Grammatik over det Danske Sprog*. Udgivet

manuskript.

- Heine, Bernd, Ulrike Claudi & Friederike Hünemeyer (1991) *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Heltoft, Lars (1992) "The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Functions of Word Order". *Copenhagen Studies in Language* 15. København: Handelshøjskolen. 13-64.
- Heltoft, Lars (1996) "Paradigms, word order and grammaticalization". Engberg-Pedersen, Elisabeth et al. (red.): *Content, Expression and Structure*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 469-494.
- Heltoft, Lars (2007) "Subjektive partiklers grammatikalisering i nyere dansk – eksemplet *sikke*". *Danske Studier* 2007. København: Videnskabernes Selskabs Forlag. 17-42.
- Heltoft, Lars (2009ms) "Verb second in Scandinavian – paradigms and changes in Danish". Nørgård-Sørensen, Jens, Lars Heltoft & Lene Schøsler. *Connecting grammaticalisation*. 330-449.
- Heltoft, Lars, Jens Nørgård-Sørensen & Lene Schøsler (2005) *Grammatikalisering og struktur*. København: Museum Tusculanum.
- Hjorth, Ebba (2008) "Beskrivelse af det danske sprogs historie og andre sprogs historie i Danmark, af ledende redaktør Ebba Hjorth, DSL". *Carlsbergfondets årsskrift* 2008: <http://www.carlsbergfondet.dk/Ars/arkiv.php?fritext=Leonora&formsendt2=1>.
- Hopper, Paul J. & Elisabeth Closs Traugott (1993) *Grammaticalization*. Cambridge: CUP.
- Høysgaard, Jens Pedersen ([1747] 1979): *Accentuered og Raisonnere Grammatica*. *Danske Grammatikere IV*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Jensen, Eva Skafte (2002) "Historisk lingvistik". *NyS* 31. København: Institut for Nordisk Filologi, Københavns Universitet.
- Jysk Ordbog* <http://www.jyskordbog.dk/hjemmesider/index.html>.
- Lehmann, Christian (1985) "Grammaticalization: Synchronic Variation and Diachronic Change". *Lingua e Stile* 20. 303-318.
- Nielsen, Marita Akhøj (u.å.) "Biografi. Leonora Christinas liv". Pdf-fil. *Arkiv for Danske Litteratur*: http://adl.dk/adl_pub/fportraet/cv/FpPdf.xsql?nnoc=adl pub&ff_id=36. 17 s.
- Nørgård-Sørensen, Jens, Lars Heltoft & Lene Schøsler (2009ms) *Connecting grammaticalisation*.
- Noël, Dirk (2007) "Diachronic construction grammar and grammaticalization theory". *Functions of language* 14/2. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. 177-202.

- Skautrup, Peter (1968 [1947]): *Det danske sprogs historie*. Bd. II: Fra unionsbreve til Danske lov. København: Gyldendal.
- Traugott, Elizabeth Closs (2005) "Constructions in Grammaticalization". *The handbook of historical linguistics*. Cornwall: Blackwell Publishing Ltd. 624-47.
- Traugott, Elizabeth Closs (2008) "The grammaticalization of *NP of NP* patterns". Bergs & Diewald (red.): *Constructions and Language Change. Trends in Linguistics 194*. Berlin: Mouton de Gruyter. 23-45.